

TSA (Tourism Satellite Account)
Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 2008

Managementsamenvatting

Karolien Weekers
Studiedienst Vlaamse Regering

Onder begeleiding van
Pieter De Maesschalck, SVR
Thierry Vergeynst, SVR

INLEIDING

Een Satellietrekening Toerisme wordt in de internationale literatuur afgekort als TSA (Tourism Satellite Account). Een TSA is een internationaal erkend instrument om de economische betekenis van toerisme in kaart te brengen. De toeristische sector is geen eenvoudig afgebakende of duidelijk zichtbare economische sector, maar eerder een amalgaam van (delen van) verschillende bedrijfstakken. Vaak wordt slechts een deel van de output van deze bedrijfstakken voor toeristische consumptie gebruikt. Vandaar dat een TSA noodzakelijk is. Aan de aanbodzijde brengt ze de verschillende noodzakelijke functionele onderdelen van de nationale rekeningen samen en tegelijkertijd verbindt de TSA dit aanbod met de werkelijke toeristische consumptie.

Het opstellen van de TSA voor het Vlaamse Gewest, is een project dat werd uitgevoerd door de Studiedienst van de Vlaamse Regering in samenwerking met het departement Internationaal Vlaanderen, Toerisme Vlaanderen en het Steunpunt Toerisme, die elk vertegenwoordigd zijn in de Stuurgroep. Binnen deze Stuurgroep werden alle beslissingen genomen in het kader van het opstellen van de TSA voor het Vlaamse Gewest. Gezien de meest recente bronnen bij aanvang van het project deze van 2008 waren, werd beslist om een eerste TSA op te stellen voor 2008. Tegen het najaar 2012 wordt de TSA 2010 opgesteld. Naast een volledig uitgewerkte TSA voor het Vlaamse Gewest werd ook een schatting gemaakt van de TSA voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, zodat ook de resultaten voor beide gewesten samen in beeld kunnen worden gebracht.

Een volledige satellietrekening toerisme bestaat uit 10 tabellen, die hieronder worden weergegeven. De tabellen die cursief staan en waarvan het nummer werd doorstreept, behoren niet tot het project 'TSA- Vlaams Gewest'. Concreet betekent dit dat we ons in de huidige fase van het project enkel focussen op TSA-Tabellen 1, 2, 4, 5 en 6. TSA-Tabellen 7 en 9 worden in 2012 ontwikkeld en zullen deel uitmaken van TSA 2010.

- TABEL 1: Consumptie-uitgaven inkomend¹ toerisme
- TABEL 2: Consumptie-uitgaven van intern toerisme
- ~~TABEL 3:~~ *Consumptie-uitgaven van uitgaand toerisme*
- TABEL 4: Binnenlandse toerisme-uitgaven
- TABEL 5: Bruto Toegevoegde Waarde van toerismesectoren en andere sectoren
- TABEL 6: Binnenlands aanbod en binnenlands Toerisme verbruik per product
- ~~TABEL 7:~~ *Werkgelegenheid*
- ~~TABEL 8:~~ *Investerings*
- ~~TABEL 9:~~ *Collectieve overheidsuitgaven voor toerisme*
- ~~TABEL 10:~~ *Niet-monetaire indicatoren*

In deze managementsamenvatting staan we in de eerste plaats stil bij de gebruikte methoden, de bronnen en de resultaten per tabel voor de TSA van het Vlaamse Gewest. In een tweede stuk staan we stil bij de schatting van de resultaten voor het Brusselse

¹ Gezien we een regionale en geen nationale TSA willen opstellen, moeten we een aantal begrippen anders interpreteren: inkomend betekent van buiten het Vlaamse Gewest (= Buitenland + Brussel + Wallonië); onder intern en binnenlands verstaan we het Vlaamse Gewest.

Hoofdstedelijke Gewest en Vlaanderen (als som van het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest) in zijn geheel. Ten slotte gaan we dieper in op de belangrijkste eindresultaten en vergelijken deze cijfers met het eindresultaat in andere landen en met het aandeel van andere sectoren in de toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest. Alle details over methodes, keuzes van methodes, berekeningen en (deel)resultaten kunnen per onderdeel afgelezen worden in het eindrapport m.b.t. de TSA van het Vlaamse Gewest 2008.

1. METHODEN, BRONNEN EN RESULTATEN PER TABEL VAN DE TSA VOOR HET VLAAMSE GEWEST

De methodologische aanpak van de TSA is beschreven in het handboek *'Tourism Satellite Accounts: Recommended Methodological Framework'* (UNSD, et al., 2008). Dit rapport werd opgesteld volgens een aangepast *'International Recommendations for Tourism Statistics 2008'*, (UNSD & WTO, 2008).

Het *'Recommended Methodological Framework'* of RMF is het resultaat van een samenwerking de World Tourism Organisation (WTO) en de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Beide organisaties hadden voorheen eigen voorstellen uitgewerkt voor het opstellen van een statistisch model met betrekking tot de economische impact van toerisme (WTO, 1983; OECD, 1991). Pas in de jaren negentig raakten ze het eens over een algemeen conceptueel kader en over een definitie voor het begrip toerisme (WTO, 1999; OECD, 2000).

In 2001 publiceerden beide organisaties samen (en in samenwerking met Eurostat en de UNSD) een methodologische handleiding voor de ontwikkeling van een TSA: het *'Tourism Satellite Accounts: Recommended Methodological Framework'* of RMF. In 2008 brachten de WTO, OECD, UNSD en Eurostat een nieuwe versie van het RMF uit (UNSD, et al., 2008). Tijdens het proces van updating zijn een aantal aanpassingen gedaan die de interne consistentie en de internationale vergelijkbaarheid van de TSA moeten vergroten.

Tijdens de eerste vergadering van de Stuurgroep werd beslist de TSA voor het Vlaamse Gewest op te stellen volgens het RMF 2008. Hierna geven we beknopt weer wat dit betekent voor de op te stellen TSA-Tabellen 1, 2, 4, 5 en 6.

1.1. TSA-TABELLEN 1, 2 EN 4: TOERISTISCHE CONSUMPTIE IN HET VLAAMSE GEWEST 2008

Aan de consumptiezijde moeten we drie tabellen invullen:

- TSA-Tabel 1 voor het inkomend toerisme
- TSA-Tabel 2 voor het intern toerisme
- TSA-Tabel 4 voor de totale consumptieve bestedingen in het kader van toerisme.

In **TSA-Tabellen 1 en 2** (consumptie-uitgaven van inkomend en intern toerisme) worden de toeristen onderverdeeld in verschillende categorieën. In de eerste plaats onderscheiden we

dag- en verblijfstoeristen. Daarnaast maken we een onderscheid volgens het doel van de reis: ontspanning, MICE (Meetings, Incentives, Congressen & Evenementen) of andere beroepsdoeleinden. Voor TSA-Tabel 1 moeten we daarenboven de herkomst van de toeristen kennen en voor TSA-Tabel 2 moeten we weten of de toeristen in het Vlaamse Gewest verblijven of hun bestemming elders is. Voor elk van deze groepen moeten we steeds het volume en de bestedingen van de toeristen trachten te achterhalen. De resultaten zijn per groep toeristen af te lezen in het eindrapport met betrekking tot de TSA 2008.

Tabel 1: TSA-Tabellen 1 en 2, opsplitsing naar groepen toeristen

TSA-TABEL 1: INKOMEND TOERISME			TSA-TABEL 2: INTERN TOERISME		
1a: Wal en Brusselaars in Vlaams Gewest	Dag- toeristen	Ontspanning	2a: Vlamingen in Vlaams Gewest	Dag- toeristen	ontspanning
		MICE			MICE
		andere zakenreizen			andere zakenreizen
	Verblijfs- toeristen	Ontspanning		Verblijfs- toeristen	ontspanning
		MICE			MICE
		andere zakenreizen			andere zakenreizen
1b: Buitenlanders in Vlaams Gewest	Dag- toeristen	Ontspanning	2b: Vlamingen die vertrekken naar Brussel of Wallonië of het buitenland	Dag- toeristen	ontspanning
		MICE			MICE
		andere zakenreizen			andere zakenreizen
	Verblijfs- toeristen	Ontspanning		Verblijfs- toeristen	ontspanning
		MICE			MICE
		andere zakenreizen			andere zakenreizen

Op basis van verschillende onderzoeksresultaten, het koppelen van verschillende databronnen, het schatten van bepaalde volumes en bestedingen of het toepassen van ratio's werden deze gegevens verzameld. We onderscheiden 6 groepen aan bronnen, naargelang de leveranciers van de data en de onderzoeksresultaten:

- Toerisme Vlaanderen: Toerisme in Cijfers (2008); MICE (2004): zowel de dataset van de congressen als de congressangers; Vlaanderen Vakantieganger (2005).
- WES: Reisgedrag van de Belgen (2008): zowel korte vakanties, lange vakanties, daguitstappen als commerciële reizen; Onderzoek naar tweede verblijven (2007, samen met IDEA)
- Westtoer: KITS (2008); Dagtoerisme aan de kust (2009);
- Steunpunt Toerisme: Attractieonderzoek (2004)
- Verschillende partners: Daguitstappenonderzoek (2010)
- Buitenlandse onderzoeken: Travelpack (UK, 2008); CVTO (NED, 2008-2009); SIT (NED, 2010).

Aangezien al deze onderzoeken en brondata op verschillende jaren betrekking hebben, moeten we de gegevens in verband met de bestedingen steeds omzetten naar prijzen 2008. Dat gebeurt door het Indexcijfer der Consumptieprijzen (ICP) te gebruiken.

Omdat we voor bepaalde groepen toeristen geen onderscheid kunnen maken naar herkomst, nemen we hun uitgaven op in een aparte kolom in TSA-Tabel 4. Het betreft de bestedingen van de dagzakentoeeristen en van de tweede verblijvers. Daarnaast beschikken we voor de Vlamingen die voor het zakenmotief (zowel MICE als andere zaken) naar Wallonië, Brussel

of het buitenland vertrekken (zowel dag- als verblijfstoeristen) over geen enkele bron van informatie. Voor deze groepen toeristen kunnen we dus geen uitgaven opnemen. Enkel de transportkosten voor vervoer door de lucht worden opgenomen omdat we uitgaan van een ratio van 100% toeristisch verbruik van het aanbod.

Zowel voor het personenvervoer door de lucht als voor de diensten van reisbureaus, touroperators en gidsen werken we met deze 100%-ratio in Tabel 6. Reden hiervoor is dat er in beschikbare bronnen weinig tot geen informatie is opgenomen met betrekking tot toeristische uitgaven in deze, terwijl het toch voor de hand ligt dat de uitgaven aan deze producten toeristische uitgaven zijn. We werken dus in omgekeerde richting en gaan uit van een volledig toeristisch verbruik van het aanbod, dat we dan nadien herverdelen over de verschillende groepen toeristen in TSA-Tabellen 1 en 2.

In **TSA-Tabel 4** wordt de totale toeristische consumptie berekend. Daarvoor brengen we in eerste plaats de toerisme-uitgaven die in TSA-Tabel 1 en TSA-Tabel 2 werden verzameld samen. Zoals te zien is in tabel 2 komen we anno 2008 in totaal uit op 3 miljard euro bestedingen in het Vlaamse Gewest door het inkomend toerisme (dus de toeristen uit Wallonië, Brussel en het buitenland). Voor het intern toerisme, dus de Vlaamse toeristen, komen we uit op een totale besteding van ruim 5,2 miljard euro. Voor de tweede verblijvers schatten we daarenboven ongeveer 437 miljoen euro aan toeristische consumptie-uitgaven en voor het dagzaktoerisme komen we uit op ruim 1,2 miljard euro.

Naast de toerisme-uitgaven zijn er nog andere vormen van toerismeconsumptie die we moeten opnemen in de TSA: de waarde van de accommodatie in eigen vakantiehuisen, de sociale overdrachten en de aankoop van duurzame toerismegoederen.

- De waarde van accommodatie in eigen vakantiewoningen schatten we aan de hand van het KITS-onderzoek en het Vlaanderen Vakantiegangeronderzoek. In totaal wordt ongeveer 336 miljoen euro aan geschatte huurwaarde ingevoegd in de TSA.
- Voor de berekening van de sociale overdrachten (aan cultuur, vervoer, toerisme) onderzoeken we de begrotingen van de Vlaamse overheid (incl. Fonds voor Eenmalige uitgaven en Toerisme Vlaanderen) en de vijf Vlaamse provinciale overheden. De sociale overdrachten die volgens het RMF mogen opgenomen worden in het kader van TSA-Tabel 4 zijn enkel die overdrachten of subsidies die de individueel te onderscheiden toerist ten goede komen. Met deze voorwaarde in het achterhoofd hebben we elke post op de verschillende begrotingen dan ook gescreend. Daarenboven gaan we voor de subsidies aan VZW's en koepelorganisaties na wat de hoofdfunctie van die VZW's is en kijken we in de jaarverslagen van de koepels na of en aan wie de koepels de ontvangen subsidies doorstorten. In totaal wordt een bedrag van ruim 520 miljoen euro aan subsidies opgenomen in de TSA.
- Tenslotte zijn er de duurzame toerismegoederen, waaronder we die goederen verstaan die voor toeristische doeleinden worden aangekocht en meermaals gebruikt worden zoals ski- of kampeermateriaal, maar ook caravans en mobilhomes. Aan de hand van de Verrijkte Kruispuntband Ondernemingen, de Belfirstdatabank van Bureau Van Dyck en de Huishoudbudgetenquête schatten we de uitgaven die toeristen voor deze goederen doen. We schatten dat de totale waarde neerkomt op ongeveer 613 miljoen euro.

Tabel 2: TSA-Tabel 4: Toeristische consumptieve bestedingen in het Vlaamse Gewest in 2008 (in euro en in prijzen 2008).

BESTEDINGEN	TOERISME UITGAVEN				ANDERE COMPONENTEN VAN TOERISTISCHE CONSUMPTIE			TOTAAL	
	TSA-Tabel 1: Inkomend Toerisme	TSA-Tabel 2: Intern Toerisme	2e Verblijvers + VFK		Dagzaken toeristen	Accommodatie 2e verblijven	Subsidies		Duurzame goederen
			Kust	Andere					
1 Accommodatie	590.031.234	424.552.429				335.794.584			1.350.378.246
2 Voeding- en drankverstrekking	759.918.810	487.818.678	153.691.613	5.701.155	214.430.276				1.621.560.531
3 personenvervoer te land (spoor+weg+water)	89.331.872	280.655.970	23.140.404	1.454.141	262.372.787		169.763.252		826.718.426
4 personenvervoer door de lucht	1.076.419.890	1.255.211.673					2.767.353		2.334.398.916
5 Diensten van reisagentschappen, tour operators en gidsen	3.042.253	2.180.045.042							2.183.087.295
6 Culturele diensten + diensten voor recreatie en sport	56.074.715	109.950.330	7.458.108	450.091	7.231.548		348.579.691		529.744.483
7 Andere	440.164.462	494.809.487	231.486.748	13.952.826	731.342.784			613.377.733	2.525.134.039
TOTAAL	3.014.983.235	5.233.043.609	415.776.873	21.558.212	1.215.377.395	335.794.584	521.110.296	613.377.733	11.371.021.936

1.2. TSA-TABEL 5: TOERISTISCH AANBOD IN HET VLAAMSE GEWEST 2008

In TSA- tabel 5 moeten we gegevens invoeren die ons meer informatie geven over het aanbod van de in het Vlaamse Gewest geproduceerde toeristische dienstengroepen, uitgedrukt in basisprijzen, ongeacht of ze uiteindelijk toeristisch of niet-toeristisch worden gebruikt. Daarenboven geven we ook het intermediair verbruik en de toegevoegde waarde van de toeristische producenten weer.

Voor het invullen van TSA-Tabel 5 werken we steeds met de gegevens uit de regionale Input-Outputtabellen (IOT) en de regionale Aanbod- en Gebruikstabellen (AGT). De cijfers hebben betrekking op het jaar 2007 en worden ons ter beschikking gesteld op A-118 bedrijfstakniveau door het Federaal Planbureau². Gezien we werken met IOT van 2007, moeten alle cijfers ook omgezet worden naar prijzen 2008.

Welke de bedrijfstakken en producten zijn die tot de toerismesector behoren, wordt uitvoerig beschreven in het RMF aan de hand van NACE en CPA-codes. Deze codes trachten we in overeenstemming te brengen met de codes uit de aanbodtabel van de IOT. Omdat we bepaalde bedrijfstakinformatie op een hoger detailniveau nodig hebben dan de IOT ons kunnen geven, versleutelen we een aantal variabelen uit deze IOT aan de hand van de gedecentraliseerde RSZ-statistiek³. Deze databank geeft op basis van de NACE-codes en op 5 digit-niveau informatie over de werknemersaantallen. We zijn ons bewust van het feit dat het gebruik van verdeelsleutels niet de meest ideale manier van werken is⁴, maar we beschikken niet over beter materiaal om tot op 5 digit-niveau een monetair aggregaat op te splitsen. In samenspraak met de leden van de Stuurgroep beslisten we om het jaartal waarvoor we de RSZ-gegevens gebruiken afhankelijk te maken van de IOT (in casu 2007) en te kiezen voor de situatie op 30 juni. Om de toeristische producten af te zonderen doen we eveneens beroep op de RSZ-statistiek.

Het resultaat van deze oefening kan in tabel 3 worden afgelezen. De interpretatie van de cijfers komt later aan bod bij de bespreking van de resultaten van TSA-Tabel 6.

Details over de verdeelsleutels die werden toegepast op de IO-codes om te komen tot de toeristische bedrijfstakken en toeristische industrieën kunnen in het eindrapport van de TSA worden opgezocht. Voor de bedrijfstakken kunnen deze ook in tabel 5 van deze managementsamenvatting worden afgelezen. In het eindrapport wordt ook uitvoerig ingegaan op de vraag hoe de output van de touroperators netto werden geboekt.

² Deze IOT werd door het Federaal Planbureau opgesteld in opdracht van OVAM met als doel het opstellen van een Vlaamse milieu IOT. Er werd door het Federaal Planbureau (FPB) gewezen op het feit dat we zeer voorzichtig moeten omgaan met de cijfers uit deze IOT en AGT omdat ze het resultaat zijn van een vrij mechanische verdeling. De interregionale relaties tussen de gewesten werden immers in kaart gebracht aan de hand van verdeelsleutels en niet aan de hand van geobserveerd cijfermateriaal.

³ Gedecentraliseerd wil zeggen dat – in voorkomend geval – de werknemersaantallen van een vestiging van het bedrijf op een andere locatie (dan de hoofdzetel)aan die andere locatie toegerekend worden. In de gecentraliseerde statistiek worden alle werknemersaantallen aan de hoofdzetel toegerekend waar ook die werknemers werken.

⁴ Het instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) past een gelijkaardige methode toe voor de regionalisering van een aantal macro-economische aggregaten.

Tabel 3: TSA-Tabel 5: Het aanbod van toeristische en andere producten in toeristische en andere bedrijfstakken in het Vlaamse Gewest in 2008 (in euro en in prijzen 2008).

	TOERISTISCHE BEDRIJFSTAKKEN									ANDERE BEDRIJFS- TAKKEN	ALGEMEEN TOTAAL (aan basisprijzen)	
	1a	1b	2	3	4	5	6	7	8			
	Accommo- datie	Accommo- datie mbt tweede verblijven	Voeding- en drank-	Personen- vervoer te land	personen vervoer over water	personen vervoer door lucht	huur van transport- uitrusting	Reisagent- schappen, touroperator s + gidsen	Culturele , Recreatie- en sport- bedrijven			TOTAAL
1 a) Accommodatie	935.742.509	0	277.988.142	0	0	0	0	0	0	1.213.730.651	56.354.136	1.270.084.787
b) Accommod.(TV)	0	603.842.553	0	0	0	0	0	0	0	603.842.553	3.097.283.858	3.701.126.410
2 Voeding- en drankverstrekking	218.519.769	0	4.940.180.535	2.115.227	0	0	0	0	51.210.059	5.212.025.590	583.620.009	5.795.645.599
3 personenvervoer te land	0	0	0	2.104.360.120	0	0	0	0	0	2.104.360.120	273.526.151	2.377.886.271
4 personenvervoer over water	0	0	0	0	70.453.150	0	0	0	0	70.453.150	499.334.724	569.787.874
5 personenvervoer door de lucht	0	0	0	0	0	1.952.676.532	0	0	0	1.952.676.532	359.761.212	2.312.437.744
6 huur transport- uitrusting	0	0	0	49.605.070	1.979.334	0	1.630.888.217	12.350.214	0	1.694.822.834	602.171.482	2.296.994.317
7 Reisagent. tour- operators en gidsen	0	0	0	57.147.727	0	0	0	1.626.125.987	0	1.683.273.714	425.715.525	2.108.989.239
8 Cultuur, recreatie en sportdiensten	7.075.549	0	0	0	0	0	0	0	1.475.623.390	1.482.698.939	796.677.514	2.279.376.452
9 Andere	34.958.682	3.195.146.758	742.172.022	374.776.556	484.069.232	375.000.875	332.885.637	442.507.943	412.103.616	6.393.621.322	427.584.713.932	433.978.335.254
TOTALE OUTPUT (basisprijzen)	1.196.296.509	3.798.989.311	5.960.340.699	2.588.004.700	556.501.715	2.327.677.407	1.963.773.853	2.080.984.145	1.938.937.065	22.411.505.405	434.279.158.544	456.690.663.949
INTERMEDIAR VERBRUIK (aankooprijzen)	599.872.326	894.388.252	3.849.876.186	1.313.159.643	465.498.924	1.943.775.190	1.043.433.775	1.786.226.003	1.099.480.531	12.995.710.829	262.831.304.869	275.827.015.698
TOEGEVOEGDE WAARDE (basisprijzen)	596.424.183	2.904.601.059	2.110.464.513	1.274.845.057	91.002.792	383.902.218	920.340.079	294.758.142	839.456.534	9.415.794.576	171.447.853.675	180.863.648.251

1.3. TSA-TABEL 6: DE ECONOMISCHE BETEKENIS VAN TOERISME IN HET VLAAMSE GEWEST 2008

TSA-Tabel 6 brengt de informatie uit de voorgaande TSA-Tabellen samen. Daarenboven voegen we informatie over import toe en houden we rekening met belastingen, subsidies en handels- en transportmarges om de overgang te kunnen maken tussen het aanbod aan basisprijzen en de consumptie tegen aankooprijzen. Door het totale aanbod van een bepaald product (berekend in TSA-Tabel 5) te koppelen aan de totale toeristische consumptie van dat product (verzameld in TSA-Tabel 4) worden de **toerismeratio's per product** berekend. Door deze ratio's vervolgens in elke bedrijfstak toe te passen op de aanbodgegevens kunnen we dan ook berekenen hoe groot het aandeel van de output in een bepaalde sector is, dat door toeristen wordt verbruikt. Dit laatste noemen we het **toerismeaandeel van het aanbod**.

Om de **directe bruto toegevoegde waarde van toerisme** (tourism direct gross value added) te berekenen, moeten we op basis van dit toerismeaandeel dan ook het toeristische deel van de intermediaire consumptie en van de toegevoegde waarde berekend worden. Door de som te maken van het toeristische aandeel in de toegevoegde waarde van alle bedrijfstakken, bekomen we uiteindelijk de toegevoegde waarde van het toerisme in de Vlaamse economie. De directe bruto toegevoegde waarde van toerisme neemt dus de toegevoegde waarde op van zowel de toeristische bedrijfstakken als de andere bedrijfstakken, maar enkel voor het aandeel dat in deze sectoren ook daadwerkelijk door toeristen wordt afgenomen. Wat niet door toeristen wordt geconsumeerd, wordt buiten beschouwing gelaten, zelfs als het door een toeristische bedrijfstak werd geproduceerd.

Een andere manier om het belang van toerisme voor de economie te meten, is door te werken met de **bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie** (Gross value added of tourism industries). Deze indicator omvat de toegevoegde waarde gegenereerd door de toeristische industrie, ongeacht of dit aanbod door toeristen of niet-toeristen wordt verbruikt. De toegevoegde waarde van de niet-toeristische bedrijfstakken wordt dus buiten beschouwing gelaten, hoewel deze ook producten kunnen leveren die door toeristen worden afgenomen.

Uit de TSA 2008 (zie tabel 4) kunnen we beide indicatoren berekenen voor het Vlaamse Gewest in 2008:

- De **bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie in het Vlaamse Gewest** kon reeds in TSA-Tabel 5 afgelezen worden: de totale toegevoegde waarde van de output van de toeristische bedrijfstakken is goed voor **9,4 miljard euro, of 5,2% van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest in 2008**.
- De **directe bruto toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest** is daarnaast gelijk aan **4,1 miljard euro, of 2,3% van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest in 2008**. Ruim twee derde van dit bedrag, namelijk 2.843.999.805 euro wordt gegenereerd als toegevoegde waarde voor het toeristisch verbruik in de toeristische bedrijfstakken. De toegevoegde waarde voor het toerismeaandeel in de niet-toeristische bedrijfstakken is gelijk aan 1.291.694.118 euro.

Tabel 4: Indicatoren voor het belang van toerisme in de economie in het Vlaamse Gewest in 2008 (prijzen 2008).

	Toegevoegde waarde van de totale output = Bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie		Toegevoegde waarde van het toeristisch verbruik = Directe bruto toegevoegde waarde van toerisme	
	Absoluut	Relatief tov TW in Vlaamse Gewest (181 miljard)	Absoluut	Relatief tov TW in Vlaamse Gewest (181 miljard)
Totale Vlaamse Economie	180,9 miljard euro	100%	4,1 miljard euro	2,3%
Toeristische bedrijfstakken	9,4 miljard euro	5,2%	2,8 miljard euro	1,6%
Andere bedrijfstakken	171,5 miljard euro	94,8%	1,3 miljard euro	0,7%

Bekijken we het relatieve belang van de verschillende toeristische bedrijfstakken in het totaal van de directe bruto toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest, dan zien we (tabel 5) dat vooral de horecasector erg belangrijk is. Hotels en andere accommodatie zijn immers goed voor 21% van de toegevoegde waarde van het toeristisch verbruik in de toeristische industrie. De restaurants en cafés doen zelfs nog beter met een aandeel van 27%. Het personenvervoer over de weg, het spoor en het water vertegenwoordigt 17% in de toegevoegde waarde van het toerismeverbruik in de toeristische bedrijfstakken. Het personenvervoer door de lucht is goed voor 13,5% aandeel, gevolgd door de sector van de reisbureaus en touroperators (10,4%). Culturele, recreatie en sportbedrijven zijn daarnaast verantwoordelijk voor ruim 8% van de 2,9 miljard euro aan directe bruto toegevoegde waarde van toerisme, gegenereerd door de toeristische bedrijfstakken.

Tabel 5: Directe toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest in 2008 (prijzen 2008), per bedrijfstak.

NACE 2003	Toegevoegde waarde van het toeristisch verbruik = Directe bruto toegevoegde waarde van toerisme	
	TOERISTISCHE BEDRIJFSTAKKEN 2,8 miljard euro = 100%	ALLE BEDRIJFSTAKKEN 4,1 miljard euro = 100%
Accommodatie	100% (55.1 t/m 55.2)	20,7%
Accommodatie tweede verblijven	16,71% (70)	2,9%
Voeding en drankverstreking	91,41% (55.3 t/m 55.5)	27,2%
Personenvervoer over weg, spoor en water	88,62% (60.1 t/m 60.23) +13,28% (61.1) +3,82 (61.2) +85,61% (71.1 t/m 71.2)	17,3%
Personenvervoer door de lucht	84,44% (62)	13,5%
Reisagentschappen, touroperators en gidsen	79,80% (63.3)	10,4%
Culturele, recreatie en sportbedrijven	83,51% (92.3 t/m 92.7)	8,0%
Andere bedrijfstakken	Alle andere NACE-codes	Niet van toepassing
		31,2%

Betrekken we ook de andere bedrijfstakken in het verhaal, dan zien we dat de niet-toeristische bedrijfstakken verantwoordelijk zijn voor 31,2% van de directe bruto toegevoegde waarde van toerisme. De aandelen van de toeristische sectoren zijn nu wat lager, maar de onderlinge verhouding van belangrijkheid blijft. De restaurants en cafés zijn goed voor 18,7% van de totale directe bruto toegevoegde waarde van toerisme, de accommodatie levert 14,2% van dat totaal. Het personenvervoer over de weg heeft een aandeel van 11,9% in de bruto toegevoegde waarde van toerisme en ook het luchtvervoer is goed voor een aandeel van 9,3%. Reisagentschappen, touroperators en gidsen nemen 7,1% van de bruto toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest voor hun rekening en de culturele, recreatie- en sportbedrijven zijn verantwoordelijk voor 5,5%. De sector met betrekking tot de accommodatie in tweede verblijven levert een aandeel van 2% aan de totale directe bruto toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest in 2008.

Het relatieve belang van de verschillende bedrijfstakken in het totaal van de bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie is minder relevant gezien deze indicator enkel rekening houdt met de productie in die bedrijfstakken en de consumptie door toeristen buiten beschouwing laat. We bespreken deze dan ook niet in detail, maar de cijfers kunnen eenvoudig afgeleid worden uit TSA-Tabel 5, voorgesteld in tabel 3 van deze samenvatting.

2. RESULTATEN VAN DE SCHATTING VAN DE TSA VOOR HET BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE GEWEST EN VOOR HET VLAAMSE EN BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE GEWEST SAMEN

Nadat de TSA voor het Vlaamse Gewest werd ontwikkeld, hebben we ook een schatting gemaakt van de resultaten van een TSA voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Door een groot deel van de informatie niet te gaan opsplitsen naar de details, maar enkel in globale vorm op te nemen, konden we redelijk snel een aantal cijfers berekenen. Dat is het geval voor TSA-Tabellen 1 en 2, die de toeristische bestedingen meten. Daarenboven hebben we de cijfers die in extra in TSA-Tabel 4 moeten worden opgenomen niet berekend, maar geschat aan de hand van de Vlaamse TSA. Wat het aanbod betreft, konden we een beroep doen op de regionale IOT voor Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, die opnieuw door het planbureau ter beschikking werd gesteld. TSA-Tabel 5 werd dus wel volledig opgesteld en niet geschat. Enige wat niet werd opgenomen zijn alle activiteiten van bedrijven in het kader van accommodatie in tweede verblijven.

Aan de hand van deze TSA-Tabel 5 kan de **totale toegevoegde waarde van toeristische industrie in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest** berekend worden. Deze is gelijk aan **3,18 miljard euro of 5,46%** van de totale toegevoegde waarde in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.

Brengen we deze cijfers samen met de gegevens uit de TSA van het Vlaamse Gewest, dan bekomen we de **totale toegevoegde waarde van toeristische industrie in beide gewesten samen**. Deze is gelijk aan **12,6 miljard euro of 5,27%** van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest samen (=12.599.876.663 TW toerisme industrie (VG+BHG = 9,4 miljard + 3,2 miljard) / 239.137.780.884 totale TW (VG+BHG = 181

miljard+58 miljard)). Voor het Vlaamse Gewest alleen kwamen we eerder uit op 9,4 miljard euro of 5,21%.

In TSA-Tabel 6 werd tenslotte alle eerder verzamelde informatie samengebracht. Op die manier kunnen we de **directe toegevoegde waarde van toerisme in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest** berekenen. Deze is gelijk aan **1,40 miljard euro of 2,41%** van de totale toegevoegde waarde in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (=1.402.926.393 TW toerismegebruik Brussel / 58.274.132.634 totale TW Brussel).

Brengen we deze cijfers samen met de gegevens uit de TSA van het Vlaamse Gewest, dan bekomen we de **directe toegevoegde waarde van toerisme in beide gewesten samen**. Deze is gelijk aan **5,54 miljard euro of 2,32%** van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest samen (= 5.538.620.316 TW toerismegebruik (VG+BHG = 4,1 miljard +1,4 miljard) / 239.137.780.884 totale TW (VG+BHG = 181 miljard+58 miljard)). Voor het Vlaamse Gewest alleen kwamen we eerder uit op 4,1 miljard euro of 2,29%.

3. BENCHMARK ECONOMISCHE INDICATOREN TOERISME IN HET VLAAMSE EN BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE GEWEST

Om de waarde van de hierboven beschreven cijfers en percentages goed in te schatten is het belangrijk dat we ze kunnen vergelijken met cijfers uit andere bedrijfstakken en uit andere landen. In de eerste plaats komt de bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie aan bod, daarna de directe bruto toegevoegde waarde van toerisme.

3.1. BRUTO TOEGEVOEGDE WAARDE VAN DE TOERISTISCHE INDUSTRIE

De bruto toegevoegde waarde van de toeristische industrie in het Vlaamse Gewest is goed voor 9,4 miljard euro of 5,2% van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest. Voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest kwamen we uit op 3,2 miljard euro of 5,5% van de totale toegevoegde waarde in het Brussels Hoofdstedelijke Gewest. Tellen we cijfers uit beide gewesten op dan komen we in totaal uit op 12,6 miljard euro aan toegevoegde waarde van de toeristische industrie of 5,3% van de totale toegevoegde waarde in beide gewesten samen. Deze percentages vergelijken we met het aandeel van andere bedrijfstakken in de toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest en met het aandeel van toerisme in de toegevoegde waarde in andere landen.

De toeristische sector wordt volgens het RMF gedefinieerd als een groep van (delen van) verschillende bedrijfstakken (zie ook tabel 5). **Vergelijken met andere bedrijfstakken** is dus mogelijk, maar we moeten wel in het achterhoofd houden dat delen van die andere bedrijfstakken soms in het toerismetotaal zijn opgenomen. In tabel 6 wordt het aandeel van verschillende bedrijfstakken in de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest in beeld gebracht.

Tabel 6: Aandeel van de toegevoegde waarde van verschillende groepen van bedrijfstakken in de totale toegevoegde waarde van de Vlaamse economie in 2008, in %.

Bedrijfstakken (Nace 2003)	Aandeel in toegevoegde waarde Vlaamse Gewest 2008
Landbouw, jacht, bosbouw en visserij (01+02+05)	0,8
Winning van delfstoffen (14)	0,0
Industrie (15 t/m 37)	18,4
Vervaardiging van voedings- en genotmiddelen (15+16)	2,6
Vervaardiging van textiel en textielproducten (17+18)	0,8
Vervaardiging van leer en producten van leer (19)	0,0
Houtindustrie en vervaardiging van artikelen van hout (20)	0,4
Vervaardiging van pulp, papier en papierwaren (21)	0,4
Uitgeverijen, drukkerijen en reproductie van opgenomen media (22)	0,9
Vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen (23)	0,8
Vervaardiging van chemische producten (24)	3,2
Vervaardiging van producten van rubber en kunststof (25)	0,9
Vervaardiging van overige niet-metaalhoudende minerale producten (26)	0,7
Vervaardiging van metalen in primaire vorm (27)	1,2
Vervaardiging van producten van metaal, exclusief machines en apparaten (28)	1,7
Vervaardiging van machines, apparaten en werktuigen n.e.g. (29)	1,4
Vervaardiging van elektrische, elektronische en optische apparaten en instrumenten (30 t/m 33)	1,3
Vervaardiging van transportmiddelen (34+35)	1,5
Vervaardiging van meubelen, overige industrie (36+37)	0,6
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en water (40)	1,7
Bouwnijverheid (45)	6,3
Groot- en detailhandel; reparatie van rijwielen en consumentenartikelen (50 t/m 52)	14,3
Verkoop, onderhoud en reparatie auto's en motorrijwielen, kleinhandel in motorbrandstoffen (50)	1,8
Groothandel en handelsbemiddeling, m.u.v. de handel in auto's en motorrijwielen (51)	8,2
Kleinhandel m.u.v. auto's en motorrijwielen, reparatie van consumentenartikelen (52)	4,3
Hotels en restaurants (55)	1,6
Vervoer, opslag en communicatie (60 t/m 64)	8,3
Vervoer te land, vervoer via pijpleidingen en vervoer over water (60+61)	3
Luchtvaart (62)	0,3
Vervoerondersteunende activiteiten, reisbureaus (63)	3,4
Post en telecommunicatie (64)	1,7
Financiële instellingen, het verzekeringswezen en pensioenfondsen (65 t/m 67)	2,9
Onroerende goederen; verhuur en diensten aan bedrijven (70 t/m 74)	25,0
Exploitatie van en handel in onroerend goed (70)	9,7
Verhuur van roerende goederen (71)	1,0
Zakelijke dienstverlening (72 t/m 74) ⁵	14,4
Openbaar bestuur en defensie, verplichte sociale verzekeringen (75)	5,1
Onderwijs (80)	6,1
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (85)	7,2
Overige gemeenschapsvoorzieningen, sociaal-culturele en persoonlijke diensten (90t/m93)	2,1
Particuliere huishoudens met werknemers (95)	0,2
Totaal	100

BRON: nbb, bewerking SVR

⁵ Zakelijke dienstverlening omvat o.a. diensten ivm computers, rechtskundig advies, boekhouders, adviesbureaus ivm bedrijfsvoering en beheer, management van holdings, architecten, ingenieurs, technisch advies, reclamewezen, arbeidsbemiddeling, beveiligingsdiensten en industriële reiniging.

Het valt meteen op dat er vele bedrijfstakken een lager percentage halen dan 5,2%. In de groep van de industrie zijn er slechts twee bedrijfstakken die meer dan 2% halen als aandeel toegevoegde waarde in de totale toegevoegde waarde: de voedings- en genotindustrie haalt 2,6%, de chemische industrie 3,2%. Alle andere industriële sectoren scoren dus lager dan 2% en dus veel lager dan de 5,2% van de toeristische sector. Ook de totale toegevoegde waarde van de sector met betrekking tot de productie en distributie van elektriciteit, gas en water (1,7%) of van de gehele financiële sector (2,9) is een stuk lager dan die van de toeristische sector. Het aandeel van de openbare besturen, defensie en sociale verzekeringen in de toegevoegde waarde (5,1%) is vergelijkbaar met dat van de toeristische sectoren. Het onderwijs (6,1%) en de bouwnijverheid (6,3) scoren net iets hoger. De sectoren waarvan het aandeel in de toegevoegde waarde veel hoger ligt dan bij toerisme, groeperen vaak verschillende grotere deelsectoren. Het betreft alle diensten met betrekking tot de exploitatie van en handel in onroerend goed (9,7%), de van zakelijke dienstverlening (14,4%) en de groot- en detailhandel (14,3%). Als we alle industriële sectoren samen bekijken (NACE 15 t/m 37), komt deze sector uit op een totaal aandeel van 18,5% in de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest.

Een tweede manier om dit cijfer in te schatten, is door te **kijken naar de andere landen** waar reeds een TSA werd opgesteld. Ook bij deze vergelijking moeten we enige voorzichtigheid aan de dag leggen, want hoewel het raamwerk voor de TSA in het RMF werd vastgesteld, verschilt de gebruikte methode in verschillende landen. Bij de vergelijking van de bruto toegevoegde waarde van de toeristische bedrijfstakken, zijn de mogelijke verschillen in interpretatie echter niet zo heel groot.

Tabel 7: Aandeel van de toegevoegde waarde van de toeristische bedrijfstakken in de totale toegevoegde waarde, berekend op basis van TSA-Tabel 6 in verschillende Europese lidstaten

Landen met een volledige TSA, die op regelmatige basis wordt geüpdatet			Landen waar een eerste pilootstudie van de TSA werd opgebouwd		
	Aandeel toeristische bedrijfstakken in de bruto toegevoegde waarde	Jaartal TSA		Aandeel toeristische bedrijfstakken in de bruto toegevoegde waarde	Jaartal TSA
Litouwen	2,8	2006	Letland	4,4	2004
Finland	3,9	2001	Duitsland	5,2	2000
Tsjechie	4,6	2006	Vlaams Gewest	5,2	2008
Denemarken	5,2	2006	Vlaams + Brussels G.	5,3	2008
Hongarije	5,2	2005	Brussels H. Gewest	5,5	2008
Vlaams Gewest	5,2	2008	Ierland	19,6	2000
Vlaams+ Brussels G.	5,3	2008	Slovakije	/	2006
Brussels H. Gewest	5,5	2008	V. Koninkrijk	/	2000
Polen	6,2	2002	Slovenie	/	2003
Portugal	8,1	2004	Frankrijk	/	2005
Oostenrijk	8,2	2007			
Estland	17,7	2004			
Cyprus	20,5	2007			
Spanje	22,3	2004			
Nederland	/				

BRON: Eurostat manual volume 2, 2009, bewerking SVR

Met een percentage van 5,2% is het Vlaamse Gewest een goede middenmoter en scoren we hoger dan Litouwen, Finland, Letland en Tsjechië. We scoren daarnaast even sterk als Denemarken, Hongarije en Duitsland. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest scoort iets hoger, waardoor ook het totaal voor beide gewesten wat hoger uitkomt. Landen die nog een hoger aandeel in de toegevoegde waarde hebben, zijn vooral typische toerismelanden zoals Portugal, Oostenrijk, Cyprus en Spanje. Ook Estland en Ierland scoren opvallend hoog.

3.2. DIRECTE BRUTO TOEGEVOEGDE WAARDE VAN DE TOERISME

De directe bruto toegevoegde waarde van toerisme in het Vlaamse Gewest is gelijk is aan 4,1 miljard euro of 2,3% van de totale toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest. Voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest kwamen we uit op 1,4 miljard euro of 2,4% van de totale toegevoegde waarde in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Tellen we cijfers uit beide gewesten op dan komen we in totaal uit op 5,5 miljard euro aan toegevoegde waarde van toerisme of 2,3% van de totale toegevoegde waarde in beide gewesten samen.

Een **vergelijking met andere sectoren of bedrijfstakken** is voor deze indicator niet zinvol. De directe bruto toegevoegde waarde van toerisme brengt immers enkel dat deel van het aanbod (en van de toegevoegde waarde) in beeld dat ook daadwerkelijk door toeristen wordt geconsumeerd. Van de andere sectoren beschikken we enkel over informatie met betrekking tot de toegevoegde waarde van het totale aanbod. Als voorbeeld nemen we de horecasector. Zoals te zien is in tabel 6 is de toegevoegde waarde van de horecasector (NACE 55) gelijk aan 1,6% van de totale bruto toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest. De toegevoegde waarde van het toeristisch verbruik in de horecasector (als deel van de directe bruto toegevoegde waarde van toerisme) is gelijk aan 0,76% van de totale bruto toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest. Het zou dan ook vreemd zijn dit laatste percentage te vergelijken met de percentages in tabel 6, aangezien daar geen rekening wordt gehouden met de consumptie.

Als we de Vlaamse en Brusselse percentages **vergelijken met andere landen**, moeten we opnieuw enig voorbehoud in acht nemen. Bij de berekening van de directe bruto toegevoegde waarde van toerisme kan een klein verschil in methode immers een groot verschil in het uiteindelijke percentage teweegbrengen. Ondanks deze verschillen toont tabel 8 dat de percentages voor de meeste landen schommelen tussen de 1,5% en 2,9%, met uitzonderingen in de hoogte voor toerismelanden zoals Cyprus (8,7%), Spanje (6,5%), Oostenrijk (5,4) en Portugal (4,6). Ook Estland scoort relatief hoog met 4%. Het Vlaamse cijfer van 2,3% en het Brusselse van 2,4% sluiten dicht aan bij de percentages uit Tsjechië (2,6%), Denemarken (2,5%), Nederland (2,9%) en Zweden (2,9%). Landen met een lager aandeel zijn Finland (1,8%), Polen (1,8%) en Litouwen (1,5%).

Tabel 8: Aandeel van toerisme in de bruto toegevoegde waarde,

berekend op basis van TSA-Tabel 6 in verschillende Europese lidstaten.

Landen met een volledige TSA, die op regelmatige basis wordt geüpdatet			Landen waar een eerste pilootstudie van de TSA werd opgebouwd		
	Aandeel van toerisme in de bruto toegevoegde waarde	Jaartal TSA		Aandeel van toerisme in de bruto toegevoegde waarde	Jaartal TSA
Litouwen	1,5	2006	Slovakije	2,1	2006
Finland	1,8	2001	Vlaams Gewest	2,3	2008
Polen	1,8	2002	Vlaams+ Brussels G.	2,3	2008
Vlaams Gewest	2,3	2008	Brussels H. Gewest	2,4	2008
Vlaams + Brussels G.	2,3	2008	Letland	2,6	2004
Brussels H. Gewest	2,4	2008	Ierland	2,9	2000
Denemarken	2,5	2006	Duitsland	3,2	2000
Tsjechie	2,6	2006	Ver. Koninkrijk	3,8	2000
Nederland	2,9	2006	Slovenië	3,9	2003
Zweden	2,9*	2006	Letland	2,6	2004
Estland	4,0	2004	Frankrijk	4*	2005
Portugal	4,6	2004			
Oostenrijk	5,4	2007			
Spanje	6,5	2004			
Cyprus	8,7	2007			

*Deze percentages betreffen de TDGDP ipv het TDGVA
BRON: Eurostat manual volume 2, 2009, p.81

REFERENTIELIJST

- Eurostat, Statistical Office of the European Communities, 2000. *Implementation Manual on Tourism Satellite Accounts*. Luxembourg.
- Eurostat, Methodologies and working papers, 2009, *Tourism Satellite Accounts in the European Union, Volume 1-4*. Luxembourg.
- OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development, 1991. *Manual on Tourism Economic Accounts*.
- OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2000. *Measuring the Role of Tourism in OECD Economies: the OECD Manual on Tourism Satellite Accounts and Employment*.
- UNSD, United Nations Statistics Division, WTO, World Tourism Organization, 2008. *International Recommendations for Tourism Statistics (IRTS 2008)*.
- UNSD, United Nations Statistics Division, WTO, World Tourism Organization, OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development and Eurostat, Statistical Office of the European Communities, 2001. *Tourism Satellite Account (TSA): Recommended Methodological Framework*.
- UNSD, United Nations Statistics Division, WTO, World Tourism Organization, OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development and Eurostat, Statistical Office of the European Communities, 2008. *2008 Tourism Satellite Account (TSA): Recommended Methodological Framework*.
- WTO, World Tourism Organization, 1983. *Determination of the importance of tourism as an economic activity within the framework of the national accounting system*, report submitted to the General Assembly of the World Tourism Organization, New Delhi, 3 to 14 October 1983.
- WTO, World Tourism Organization, 1999. *Tourism satellite account (TSA): the conceptual framework*, document submitted to the Enzo Paci World Conference on the Measurement of the Economic Impact of Tourism, Nice, 15 to 18 June 1999.